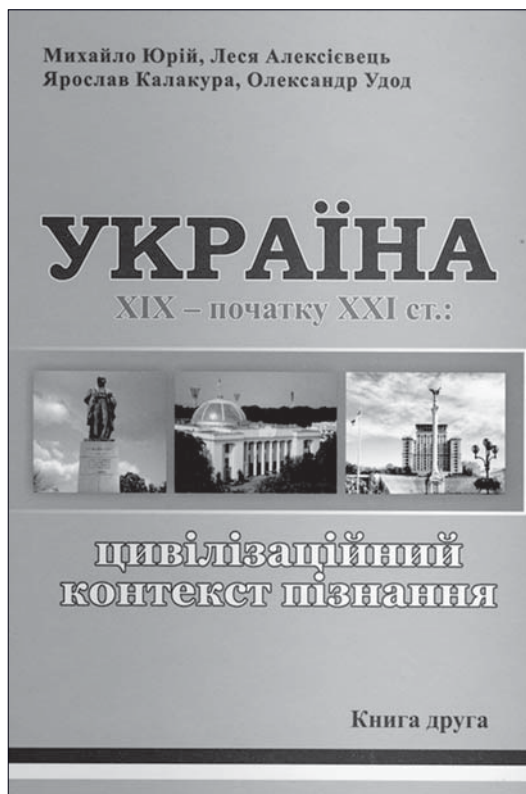

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ НА ТЛІ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (РЕЦЕНЗІЯ НА ПРАЦЮ МИХАЙЛА ЮРІЯ, ЛЕСІ АЛЕКСІЄВЕЦЬ, ЯРОСЛАВА КАЛАКУРИ, ОЛЕКСАНДРА УДОДА «УКРАЇНА ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ ПІЗНАННЯ». – ТЕРНОПІЛЬ: АСТОН, 2012. – КНИГА ДРУГА. – 696 С.)

Характерною особливістю сучасного українознавства є дедалі ширше застосування методології цивілізаційного трактування історичного минулого і сучасності України. Як відомо, цивілізаційна парадигма ґрунтується на пріоритеті соціокультурних і духовно-ціннісних підходів до історії та дає можливість створити більш повну її картину, осягнути минувшину того чи іншого народу в контексті світового історичного процесу. Підтвердженням цього є оригінальний науковий проект відомих українських істориків, докторів історичних наук, професорів М. Юрія, Л. Алексієвець, Я. Калакури, О. Удода, присвячений цивілізаційному контексту пізнання України від найдавніших часів до сьогодення і оприлюднений у двох книгах. Журнал «Українознавство», вмістивши рецензію В. Борисенко на першу книгу, засвідчив підвищений інтерес українознавців до задуму авторів та його реалізації [1]. Логічним продовженням порушених питань стала друга книга [2], присвячена цивілізаційному баченню нової і новітньої історії України (ХІХ – початок ХХІ ст.), актуальних проблем трансформації модернізації українського суспільства. Вона, як і перша, створена на міждисциплінарному рівні, що й надає їй українознавчого характеру, має чітко виражене історіософське забарвлення. Центральне місце в дослідженні займає самобутність локальної української цивілізації, що формувалася на історичних теренах України упродовж тисячоліть і втілює в собі економіко-географічні, природничі, соціокультурні, етнічні, духовні, ментальні, релігійні, політичні та інші особливості країни і її жителів.

Провідною ідеєю книги є трансформація українського соціуму на тлі модернізаційних процесів ХІХ – початку ХХІ ст. Докладно розглянуто теоретико-методологічні та соціокультурні аспекти сутності модернізації як особливої форми розвитку, способу переходу від традиційного суспільства до модерного, або сучасного. З'ясовуючи особливості модернізації України в контексті перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій, автори звернули увагу на її імперський характер та наздоганяючу модель, тобто орієнтацію на більш розвинуті країни. На основі порівняння модернізації в обох імперіях обґрунтовується висновок про те, що, незважаючи на політичні, економічні та культурні зміни, які відбулися в Австро-Угорщині, західноукраїнські землі залишалися малорозвиненою периферією європейського світу економіки. В підросійській Україні в ході реформ другої половини ХІХ ст. виникли диспропорції між зростанням економіки та повільністю політичної модернізації, що призвело до загострення політичної та соціальної кризи (с. 72–73). Модернізація в Союзі РСР здійснювалася згори і теж мала наздоганяючий характер. Фактично така ж модель модернізації застосовується в Україні і в сучасних умовах її

євроінтеграції, покликаний досягнути стабільності, демократії, забезпечення прав і свобод громадян, високих соціальних стандартів.

У рамках концепції модернізації автори досліджують становлення модерної української нації, національне відродження і формування української еліти, а також усвідомлення України в світі. Посилаючись на працю В. Смоля та О. Гуржія [3], монографію Я. Грицака [4], вони доводять самодостатність українського народу, з яким пов'язані витоки Київської та Галицько-Волинської держав, що належали до цивілізаційної сім'ї європейських народів. Ключову роль у трансформації української народності в націю відведено українському козацтву і створенню козацько-гетьманської держави, українському пробудженню середини і другої половини ХІХ ст. На межі ХІХ–ХХ ст. український народ, наслідуючи досвід і принципи ідентифікації інших європейських народів, завдяки формуванню інтелектуального ядра, зростанню політичної та національної свідомості почав відчувати себе окремою нацією (с. 104–106). Цей процес охопив усі етнічні землі українського народу, протікав у певній синхронності та став «рухом на зустріч» Сходу і Заходу. Його лідери – інтелектуали нації В. Антонович, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський та ін. – так само, як свого часу Т. Шевченко, не були регіональними представниками, а провідниками всієї нації (с. 197).

У книзі по-новому висвітлено роль українського чинника у Першій світовій війні, показано етнічну, культурну та цивілізаційну травми українства. У середовищі українського політикуму дедалі глибше вкорінювалась думка про можливість здобуття незалежності України на тлі воєнного конфлікту між Російською та Австро-Угорською імперіями. В роки війни виявились нові контури цілісності української цивілізації: незважаючи на географічні, етнополітичні, етнографічні та психологічні відмінності між наддніпрянцями, галичанами, буковинцями та закарпатцями, вона витримала перевірку на виживання і підтвердила спроможність українського народу до рішучих та спільних дій на захист національної справи.

Значне місце відведено відновленню національної державності України в 1917–1921 рр. (другий розділ), що стало знаковим явищем в історії України. Ці події, як і національно-визвольна революція середини XVII ст. та відновлення державної незалежності в 1991 р., з погляду цивілізаційного підходу мали не лише національний, а й транснаціональний вимір. У рамках Української революції і національного державотворення виділено три фази: а) добу Української Центральної Ради і утворення Української Народної Республіки; б) період Гетьманату Павла Скоропадського; в) часи утворення ЗУНР та відновлення УНР під проводом Директорії. Апогеєм третьої фази стало проголошення соборності України.

Третій розділ «Україна в умовах режиму одноособової влади і тоталітаризму» присвячений радянській модернізації українського суспільства. В ньому розглянуті політика воєнного комунізму, форсована експропріація власності, індустріалізація країни, колективізація села, які супроводжувались розгортанням насильства і призвели поряд із позитивними змінами до консервації архаїки. Вона знайшла відображення у системі влади у формі диктатури пролетаріату, у моноідеології – інструменті маніпуляції суспільної свідомості, в ігноруванні прав і свобод людини тощо. Людина архаїки – не особистість, а матеріал, інструмент, раб (с. 321–324). Велику увагу приділено аналізу такого своєрідного вияву архаїки, як культ особи, в якому втілювалась абсолютна цінність сакральної влади, яка, оголосивши хрестовий похід проти християнства, створила образ нового божества – мудрого вождя. Це був рух не в майбутнє, а рецесія минулого, повернення до добіблейських форм культури і свідомості (с. 353–354). Паралельно в книзі висвітлюється спротив тоталітарному режиму, розвінчуються міфи і легенди тоталітарної влади, включаючи й політику радянської українізації як маневр утихомирення селянського руху.

Не оминули дослідники аналізу соціокультурних процесів в Україні в роки Другої світової війни, збирання українських земель у складі УРСР. Вони задекларували низку нових підходів до оцінки повоєнного статусу УРСР «як другої серед рівних», «кримського фактора» в українській справі, хрущовської «відлиги» і нової хвилі українського руху опору (шістдесятництво, дисидентство, самвидав).

У четвертому та п'ятому розділах аналізуються особливості проявів авторитаризму і застою, наслідки кризи радянської системи, причини її краху та обґрунтовується закономірність відновлення незалежності України. Труднощі

посткомуністичного реформування країни автори пов'язують з тим, що Українська держава та суспільство, на відміну від своїх західних сусідів, опинилися перед гострішою необхідністю проводити не лише пострадянську, але й постімперську трансформацію, тобто здійснювати одночасний перехід до демократії та ринку, забезпечувати верховенство права, створювати нові державні інститути і формувати українську політичну націю (с. 492). Незалежна Україна нащтовхнулася на низку проблем, які гальмують суспільний прогрес, а саме: недостатня ясність і зрозумілість стратегії розвитку, подолання економічних та фінансових труднощів, злиденності все ще великих верств населення, особливо старшого покоління, безробіття серед молоді, наркоманії, моральної деградації та бездуховності тощо.

Підсумковий характер поряд з «Висновками» має шостий розділ, присвячений наскрізним лініям соціокультурного розвитку, модернізації українського соціуму, цивілізаційного вибору сучасної України. Показавши певні здобутки, автори зосередились на аналізі факторів, які заважають або й гальмують українцям утвердитись у європейському виборі. До них віднесено: а) зрощення влади з власністю і масштабна корупція, що диктує необхідність відокремлення політики від капіталу, формування самодостатньої національної політичної еліти з інтелектуальним обличчям; б) недостатня обґрунтованість і соціокультурна спрямованість реформ, недооцінка в ході їх проведення особливостей менталітету, необхідність їхньої корекції та модернізації; в) стагнація політичної системи України, надмірна заполітизованість еліт і внутрішня боротьба між угрупованнями на шкоду загальнонаціональним інтересам; г) рецидиви етнічної маргінальності та суперечливий процес утвердження загальноукраїнської ідентичності, слабкість громадянського суспільства; г) незавершеність формування спільного соціокультурного ядра української цивілізації, його утвердження і взаємодії в системі локальних цивілізацій глобалізованого світу, подолання низки стереотипів традиційної культури, які блокують модернізаційні проекти; д) необхідність повнішого забезпечення культурного, духовного та інформаційного суверенітету України. Врахування цих та інших факторів дасть можливість Україні знайти відповіді на цивілізаційні виклики сучасності і розширити зону своєї присутності в сучасному світі і культурі (с. 638–687). Можна солідаризуватися з підсумковою думкою авторів, викладеною у «Висновках» другої книги, про те, що без дослідження і осмислення суті українського універсуму, наукового пізнання природи і генези української цивілізації неможливо зрозуміти ні нашого минулого, ні теперішнього, ні, тим більше, майбутнього (с. 691).

Насамкінець зазначимо, що друга книга, як і перша, насичена великим світоглядно-гуманістичним потенціалом, що вкрай важливо для прискорення побудови громадянського суспільства, збереження історичної пам'яті та утвердження української ідентичності і, таким чином, для подальшого розвитку української цивілізації. Серед пріоритетних критеріїв цивілізаційності науковці виокремлюють рівень розвитку духовної культури і моральності суспільства, брак яких особливо гостро відчувається й сьогодні. Саме духовні цінності не лише

в минулому, але й тепер виступають регуляторами поведінки як окремих осіб, так і діяльності суспільних груп, державних установ і громадських об'єднань. У свою чергу ці цінності потужно впливають на зміни загальноприйнятих соціальних норм і суспільних орієнтирів. У цьому зв'язку цілком справедливо зазначено, що саме «діалектика культури, духовності й цивілізації» є «ключовим компонентом цивілізаційного осягнення» української історії.

Отже, дослідження М. Юрія, Л. Алексієвець, Я. Калакура, О. Удода засвідчило, що українська гуманітаристика дедалі повніше засвоює не тільки цивілізаційні, але й міждисциплінарні підходи до осмислення історичного процесу і в такий спосіб інтегрується у європейський гуманітарний простір. Рецензоване видання переконливо доводить перевагу колективних зусиль у справі реалізації подібних проектів, що є запорукою високої якості кінцевого наукового продукту. А розмірковування авторів, а відтак і читачів над поставленими проблемами модернізації українського суспільства сприятиме подальшому обговоренню порушених проблем, стане способом привертання уваги до важливих, насамперед методологічних, проблем вітчизняної науки, а також до реалій соціокультурного розвитку України, які потребують осмислення і вирішення.

Належно оцінюючи рецензовану працю, вважаємо доречним висловити низку зауважень та побажань. Не всі розділи підготовлені однаково, з достатньою повнотою та аргументованістю, а деяким з них бракує історичності. Авторам не вдалося уникнути окремих повторень, особливо в ході історичних екскурсів до питань давньої та середньовічної історії, які розглядалися в першій книзі. Ґрунтовно з'ясувавши роль українського

чинника в Першій світовій війні, вони досить фрагментарно розглянули український фактор у Другій світовій війні. Варто було б більше уваги приділити аналізу шляхів подолання нинішньої кризи українського суспільства, не обмежуючись євроінтеграційними процесами.

Втім ці зауваження не впливають на загальну оцінку книги, яка, без сумніву, стане у нагоді як фахівцям, так і широкому колу читачів, які цікавляться українською минувшиною і сучасними проблемами трансформації та модернізації українського суспільства. Видання важливе і з огляду його значення для українознавства, оскільки підготовлене з урахуванням досягнень істориків, культурологів, філософів, етнологів, політологів, правознавців і має інтегративний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисенко В.* Історіософський погляд на традиційну культуру українців найдавніших часів до кінця XVIII століття // Українознавство. – 2012. – №4. – С. 281–283.
2. Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання / М. Ф. Юрій, Л. М. Алексієвець, Я. С. Калакура, О. А. Удод. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.
3. *Смолій В., Гуржій О.* Як і коли почала формуватися українська нація. – К.: Наукова думка, 1998. – 114 с.
4. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століть. – Вид. 2-е. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.

Всеволод НАУЛКО

доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник
Інституту української археографії
та джерелознавства ім. М.С.Грушевського
НАН України